

Ulme-argument ja uus teadmine

Henrik Sova^a, Jaak Tomberg^b

^aFilosoofia ja semiootika instituut, Tartu Ülikool

^bKultuuriteaduste instituut, Tartu Ülikool

Kas üks bambus võiks tõepoolest mõelda ja kõneleda? Kas taimedega saaks ja tuleks võrdsetel alustel koostööd teha? Sue Burke'i ulmeromaanis „Semiosis“ (2018) tehakse see usutavaks. Romaani alusel tekkivas ulme-kujutluses kerkib esile teadmine, et taimmõtlemine ja -kõnelemine ei pruugi olla midagi müstilist. Selle teadmise kerkitab esile ulme-argumendi mehhanism. Ulme-argument on ulmeteostele omane uute teadmiste hankimise viis. Esimeses osas selgitame ulme-argumendi toimimist ja teises uute teadmiste sünni „Semiosis“.

Märksõnad: ulme, noovum, epistemoloogia, usutavus, taimmõtlemine, bambus

1. Ulme-argument

Ulme-kujutlemine (nt ulme lugemine ja vaatamine, aga ka lihtsalt ulmeline unelemine) annab ulme-kujutlejale (ulme lugejale, vaatajale, unelejale) erilaadsel viisil uut teadmist. Ulme-kujutlemisel kujutletakse midagi eriskummalist, mis ometigi hakkab näima usutav. Tekkivas võõritavuse ja usutavuse pingeväljas ilmneb kujutlejale midagi uut tema enda või maailma kohta. Selle uue teadmise saamise mehhanism on selline (edaspidi „ulme-argument“):

1. Ulme-kujutlemise keskmes on võõritav noovum.
2. Ulme-kujutlemises tehakse noovum usutavaks.
3. Järelikult annab noovum uut teadmist.

Edasi selgitame ulme-argumendi kahte eeldust, mis läbi selgub ka paremini, kuidas järeldus neist tuleneb.

Ulme-kujutlemise üheks keskseks elemendiks on võõritav noovum (Suvin 1979, 63–64; Tomberg 2023, 43–44). Noovum on selline kujuteldav terviklik nähtus, mis hääbib ulme-kujutlejale teadaolevast tegelikkusest. See

Autori aadress: Henrik Sova. E-post: henrik.sova@ut.ee.

võib olla näiteks mõni kindlapiiriline uus leiutus (lendav auto, ajamasin), võõras siin- või ebamaine olend, imelike omadustega planeet, enneolematult düstoopiline ühiskond vmt. Noovumi olemuslik tunnus on võõritavus. See tähendab, et kuigi ulme-kujutlejal ei teki erilisi raskusi noovumist arusaamisega, on see siiski tema maailmapildi raames midagi uut. Näiteks lendav auto on ühelt poolt arusaadav asi, teisalt aga tegelikult maailmas autod ei lenda. Idee ajamasinast on põhimõtteliselt arusaadav – sellega saab liikuda minevikku ja tulevikku sarnaselt sellele, kuidas ruumis liigutakse edasi ja tagasi. Tegelikult aga pole selliseid masinaid olemas. See tähendab, et noovum, selleks et olla noovum, peab olema parasjagu tuttav ja võõras samal ajal. Kui noovum oleks liiga võõras, siis tekib oht, et kujutleja ei tunnegi teda *millenagi* ära – võib-olla jääb alles võõrus, aga see pole enam seotud ühegi konkreetse asjaga, see oleks objektitu võõritus. Aga kui noovum oleks liiga tuttav, siis tekib oht, et see on kujutlejale liialt igapäevane asi – ilmselt jääb siis alles kujutluse objekt, aga see poleks enam *võõritav* ehk see polekski enam noovum. (Vt ka Tomberg 2023, 83–84.)

Võõritavaid noovumeid ei leidu üksnes ulmes. Need on kandvad ka fantastikas – näiteks nähtamatuks tegev sõrmus Tolkieni „Sõrmuste isanda“ triloogias (1954–1955) on samuti võõritav noovum. Kuid ulme-noovum ja fantastika-noovum erinevad ühes olulisel aspektis – nimelt selles, kuidas neid usutavaks tehakse. Fantastika-noovum võib olla (ja enamasti on) usutav fiktsioonimaailma seesmise seaduspärade taustal, aga mitte reaalse teaduslike arusaamade taustal. Ulme-noovum peab olema usutav aga *mõlema lõikes* (vt nt Freedman 2000, 16–17). Imekombel nähtamatuks tegev sõrmus sobitub hästi Tolkieni väljamõeldud maailma ajaloo ja maagiasüsteemiga, kuid mitte tegeliku teadusega. Lendav auto on aga põhimõtteliselt võimalik nii reaalse teaduse perspektiivist kui ka näiteks ulmefilmide „Blade Runneri“ (1982, rež R. Scott) või „Viienda elemendi“ (1997, rež L. Besson) maailmade seesmise loogika kohaselt.

Niisiis, ulmele iseloomulik noovumi usutavus seisneb selles, et ulme-kujutleja ja ulme-teose koostoimes sündivas ulme-kujutluses hakkab näima, et noovum *klapib kokku* ulme-kujutleja naturalistliku maailmapildiga. Naturalismi järgi tuleb nähtuste seletamisel lähtuda asjakohastest teaduslikest arusaamadest, vältides üleloomulikke või müstilisi uskumusi. Kusjuures need asjakohased teaduslikud arusaamad võivad siinkohal olla ükskõik millistest teadusharudest, mitte ainult füüsikast, nii et naturalismi käsitletakse siin laiendatud tähenduses (vt Sova 2025, 264–266). Kokkuklapitamine naturalistliku maailmapildiga hõlmab laia seosteperekonda: näiteks võib see tähendada seda, et ulmekujutluses õigustatakse, kuidas noovum on teaduslike arusaamade raames tõenäoline või lausa tuleneb sellest; aga teinekord kõigest seda, et noovum pole nendega vastuolus. See kokkuklapp noovumi

ja naturalistlike arusaamade vahel on eduka ulme-kujutluse tingimus, eristades ulmet muudest žanritest. Realismis üritatakse samuti kokkuklappi tegeliku maailmaga, aga realismi keskmes pole noovumit. Fantastikas esineb küll noovumeid, aga seal ei üritata kokkuklappi tegelike teaduslike arusaamadega.

Nagu mainitud, kokkuklapi aluseks võivad olla mistahes sotsiaal-, loodus- või humanitaarteadused. Mõnikord on asjassepüütavad teaduslikud tausta-arusaamad füüsikalis-tehnilisemat laadi, nagu see on lendavate autode või ajamasinate puhul (nt ulmefilmis „Tagasi tulevikku“, 1985, rež. R. Zemeckis). Seevastu teistsugustele ühiskondadele keskenduvas ulmes, näiteks utoopiate (nt Thomas More'i „Utopia“ (1516), Francis Baconi „Uus Atlantis“ (1626)) või düstoopiate (nt Jevgeni Zamjatiini „Meie“ (1924), Aldous Huxley „Hea uus ilm“ (1932), George Orwelli „1984“ (1949)) puhul on usutavuse hindamisel olulisemad sotsiaalteaduslikud kriteeriumid. Keeleulmes (China Mieville'i „Embassytown“ (2011), Denis Villeneuve'i „Arrival“ (2016), Ann Leckie „Translation State“ (2023)) võivad esmatähtsaks osutada hoopis keeleteaduslikud või semiootilised tausta-arusaamad. Ja näiteks esimese kontakti metafüüsilises ulmes (Stanisław Lem „Solaris“ (1961)) võivad kokkuklapi hindamisel kõige olulisemaks osutada argumendid filosoofiast kui ühest humanitaarteadusest. Seejuures tarvitseb mõni kokkuklapp põhjalikumalt kujutlustööd kui teine. Lendavat autot on kujutluses lihtsam usutavaks muuta kui ajamasinat, sest mehhaanika baasteadmised on üldjuhul kergemini mõistetavad kui erirelatiivsusteooria alused. Düstoopiat on utoopiast lihtsam veenvaks teha, sest lihtsam on leida ühiseid arusaamu selles osas, kuhu jõuda ei taheta, kui selles, kuhu tahetakse. Kuid nii lendavat autot kui ka ajamasinat, nii düstoopilist kui ka utoopilist ühiskonda püütakse ulme-kujutluses teha usutavaks nii, et see klapiks kokku naturalistliku maailmapildiga.

Noovumi usutavaks tegemisse ehk selle naturalistlikku õigustamisse panustavad nii ulmeteos kui ka selle alusel kujutlusi loov ulme-kujutleja. Ulmeteos esitab teistsuguse maailma ja selle sündmuseid viisil, mis meelitab ulmekujutlejat tõlgendama neid järjepidevana naturalistliku maailmapildiga. Kui ulme-kujutleja läheb meelitusega kaasa, hakkab ta noovumite tõlgendamisel vältima fantastilis-müstilisi registreid. Seejuures pole oluline, et ulmeteose esitus ise oleks rangelt teaduslik. Näiteks lendava auto usutavaks tegemiseks pole vaja kõikides tehnilistes üksikasjades kirjeldada, kuidas see auto lennata saaks. Võidakse hoopis põgusalt sedastada, kuidas üks leidur pühendas kogu oma elu sellele, et mõelda välja reaktiivmootorite ja droonide koostoi- mel töötav mehhanism. Kui kujutleja ei leia selles sedastuses vastuolu oma teaduslik-tehniliste tausta-uskumuste vahel, siis lendav auto hakkabki näima siinses mõttes usutav. Ulmeteos ise ei pruugi muud õigustustööd teha-

gi, kui lihtsalt loob kontekstuaalseid ajendeid, mistõttu ulme-kujutleja teeb õigustustöö suuresti ise ära, täites esituslikke tühimikke naturalistlikus võtmes. Küll aga peab ulmeteos panustama *mingil* viisil noovumi naturalistlikku usutavaks tegemisse – see on keskne asjaolu, mis eristab ulme-noovumit muudest noovumitest. Kui näiteks mõnes Terry Pratchetti loos tuhiseks kellestki lendav auto mööda, siis poleks tegemist ulme-noovumiga isegi juhul, kui lugeja tausta-arusaamade tõttu oleks lendav auto täiesti usutav. Seda seepärast, et Pratchetti tekstides enamasti väga ei põhjendata neis esinevate seadeldiste teaduslik-tehnilist võimalikkust. Seepärast toimivadki need seadeldised pigem fantastiliste noovumitena. Mida rohkem seda võimalikkust põhjendatakse – mida rohkem suunab tekst täitma eneses esinevaid lünki naturalistlikus võtmes –, seda rohkem hakkaksime neid nähtusi ulmenoovumiteks ja teost ulmeteoseks pidama.

Kujutleme olukorda, kus ulme-argumendi eeldused peavad paika: ulme-kujutluses õnnestub esile manada võõritav (1. eeldus), aga usutav (2. eeldus) noovum. Kuidas annab see meile tegeliku maailma kohta uut teadmist? Teadmine tegeliku maailma kohta tekib sellest, et ulme-noovum tehakse usutavaks nii fiktsioonimaailma siseselt kui ka naturalistliku maailmapildi suhtes. Kui noovum õnnestub sellisel viisil ulme-kujutluses usutavaks teha, toob see esile, et noovum, olgugi et võõritav, on siiski koherentne moodustis, mis klapib ulme-kujutleja olemasolevate naturalistlik-teaduslike arusaamadega. Näiteks düstooniat otseselt olevikku serveerides annab ulmeteos uut teadmist seeläbi, et aitab ulme-kujutlejal mõista, kuidas too soovimatu ühiskonnakorraldus pole mitte fantastiline või müstiline liialdus, vaid hoopistükkis olemasoleva korralduse realistlik edasiarendus. See teadmine on „uus“ niivõrd, kuivõrd usutavaks tehtav noovum on võõritav – näiteks määral, mil ulme-kujutleja ei uskunud või ei osanud arvata, et säärane ühiskond võikski tegelikult olla praeguse maailmakorra tagajärg.

Muidugimõista tuleb siin mängu tõesustingimus: kokkuklapp ulme-kujutleja olemasolevate naturalistlik-teaduslike arusaamadega ütleb midagi pärismaailma kohta juhul, kui need arusaamad on ka tõesed. Ulme-kujutleja maailmapilt võib aga sisaldada väärasid või ebateaduslikke uskumusi. Sellegipoolest ei nurja nende olemasolu tingimata ulme-argumendi mehhanismi. Ulme-kujutleja aktiveerib ulmeteose õhutusel oma mitmekesisest tausta-uskumustest need, mida ta peab oma parima äranägemise järgi naturalistlik-teaduslikeks – ja tajub selle pinnalt noovumi usutavust. See protsess hõlmab suurt hulka mitmesuguseid arusaamu mitmesugustes seostes ja mõnede ekslike uskumuste esinemine noovumi usutavuse hindamisel ei muuda noovumit tingimata fantastiliselt ebarealistlikuks.

Ulme-kujutleja võib koos ulmeteosega ekselda kõiksugu ekslike uskumuste rägastikes ja kui soovida nende skeptiliste võimalikkustega arvestada,

võib ulme-argumenti käsitleda suhtelisena: isegi kui noovum muutub usutavaks väärade uskumuste tõttu, siis annab ulme-argument ikkagi teadmisi ulme-kujutleja tausta-arusaamade ja noovumi suhte kohta. Näiteks seda, et üks kummaline asi klapi kokku tema vaikivate tausta-arusaamadega, millest kujutleja ei pruukinud olla isegi teadlik. Lühidalt öeldes: kui noovumi usutavus ilmneb tõeste arusaamade pinnalt, siis saab ulme-kujutleja midagi uut teada maailma kohta; aga kui väärade, siis saab ta midagi uut teada iseenda kohta. Nii et igal juhul on mingi teadmine tekkinud.

Sellest usutavus-tundest võiks mõelda kui epistemoloogilisest tööriistast, mille abil maailmast teadmisi hangime, mõneti sarnaselt intuitsiooniga. Kui miski tundub tunnetajale usutav, siis on tal alust arvata, et see klapi mingil moel kokku tema olemasolevate arusaamadega – ja see ütlebki siis midagi kas maailma või vähemalt tunnetaja enda kohta. Ulme-argumenti puudutav usutavus-tunne on erilaadne selles mõttes, et see tõukub pikemast fiktsionaalsest narratiivist nagu film või romaan. Sellise mahuka ja mitmetasandilise terviku kontekstis millegi usutavaks kujunemine puudutab mitmesugustel viisidel suurt hulka ulme-kujutleja varjatud ja varjamata arusaamu. Kõiki neid seoseid ei suuda ulme-kujutleja oma inimliku piiratud tõttu korraga ega isegi järgemööda oma teadvuses esil hoida. Veel enam, sellises kontekstis võib millegi usutavana näimine puudutada tausta-uskumusi, mida ulme-kujutleja pole kunagi teadvustanudki. Nende omaduste tõttu võib ulme-argument paljastada teadmisi, mis puhtalt ratsionaalsele või teaduslikule arutelule jäävad kahe silma vahele.

Ulme-argumendi usutavus puudutab laiemat kooskõla vaikivate igapäevaste tausta-uskumustega, mida ekspertide spetsiifilised teadusarutelud ei pruugi puudutada ega olegi mõeldud puudutama. Võtame näiteks sellise teaduse nagu futuroloogia: nii ulme kui ka futuroloogia esitavad kumbki omal moel nägemuse sellest, milline tulevik tulla võiks. Kuid erinevalt futuroloogiast, mille tulevikustsenaariumid on esitatud pigem abstraktsemal ideelisel tasandil ja on teaduslikult rangemini põhjendatud, sisustab ulme oma tulevikustsenaariumid kogemuslikult: ulmenarratiivi fiktsionaalne fenomenoloogia keskendub sellele, kuidas on tulevikus elada. Nii et ulme ja futuroloogia mõlemad annavad õigustatud aluse tulevikulise võimalikkuse kohta midagi arvata, aga ulme teeb seda heatihti viisil, mis on inimesele kättesaadavam ja veenvam, kuna opereerib võimalikkusega igapäevaste tausta-uskumuste raames. Nii loob ulme oleviku ja tuleviku vahel seoseid, mida teadlik ja teaduslik futuroloogiline arutelu ei pruugi välja tuua.

Lendav auto võib teaduslik-teoreetiliste arvutuste kohaselt olla usutav. Aga veel usutavam on ta siis, kui teda näidatakse mingis sisustatud kontekstis igapäevase asjana, mis võib ka katki minna – toimiva elemendina nii laiemast ühiskondlikust maailmast kui ka indiviidide isiklikest lugudest. Se-

da kujutledes võib ulme-kujutleja üllatuslikult kogeda tehnika ühtaegu nii kütkestavat kui ka hirmutavat toimet, nii selle joovastavat juhitavust kui ka kontrollimatut võimsust. Milles täpsemalt seisneb säärase kogemuste läbi saadav uus teadmine, sõltub konkreetsest ulmeteosest oma tervikus. Lühikesed näited ei saagi näidata ulme-argumendi tegelikku erilaadsust oma täies jõus. Ulme-argumendi kolmeastmeline struktuur on abstraktsioon – et osutada, millist teadmist teos annab, tuleb üksikasjalikult vaagida selle usutavust. Aga otsus usutavuse üle saab põhineda ainult teose koguterviku analüüsil – seda teemegi nüüd Sue Burke'i romaani „Semiosis“ näitel.

2. „Semiosis“

Sue Burke'i tunnustatud ulmeromaan „Semiosis“ (2018) räägib loo ökokaastroofi ja kliimasõdade tõttu elamiskõlbmatuks muutunud Maalt võõrale planeedile elama asunud väikesest inimkogukonnast, mis peab teistsuguse elukeskkonna rasketes tingimustes (suurem gravitatsioon, võõras floora ja fauna) kuidagi toime tulema. Pärast aastatepikkust, suuresti ebaõnnestunud katseid ainiti põllupidamisega ära elada avastavad inimesed tundmatu „klaasimeistrite“ tsivilisatsiooni poolt rajatud vikerkaarevärvilisest klaashoonestusest koosneva mahajäetud linna – ja kolivad sinna. Tuleb välja, et linnas ja selle lähistel elutseb paljutüveline bambus, mis järk-järgult ilmnevate märkide järgi osutub väga intelligentseks. Selle teistsuguse eluvormi kaugeleulatuv juurestik, taimsuhtlusoskused ja oma viljade koostise biokeemiline manipuleerimisvõime võimaldavad inimesi ravida ja nende asuala paremini kaitsta, aga ka nende tuju sid manipuleerida, neis sõltuvust tekitada ja neid isegi ära mürgitada. Inimesed hakkavad bambust kutsuma Stevlandiks ja koostöö temaga on inimeste edasise toimetuleku juures otsustav. Lõpuks õpivad inimesed bambusega keeleliselt suhtlema. Tänu Stevlandi ja inimeste vahelisele edukale poliitilisele ja sõjalisele koostööle arvatakse Stevland lõpuks inimeste kogukonna täieõiguslikuks liikmeks. Romaani kompositsioonis vaheldatakse seitsmes peatükis kaheksat eri põlvkondadest pärit minajutustajat, kellest üks on bambus ise.

„Semiosisest“ tõukavas ulme-kujutlemises kerkib esile selline ulme-argument:

1. „Semiosis“ keskmes on võõritava noovumina kõnelev ja mõtleb bambus – Stevland.
2. Stevland tehakse usutavaks.
3. Järelikult annab Stevland uut teadmist.

Stevlandi usutavaks tegemine tähendab õigustamist, et säärane noovum klappib kokku naturalistliku maailmapildiga. „Semiosis“ panustab Stevlandi

sellisesse usutavaks tegemisse peamiselt kolmel vastastikku toimival viisil: (1) Stevlandi vaimuseisundite ja mõtlemisvõime kirjeldamine; (2) Stevlandi suhtlusvõime ja sotsiaalse koostöövõime kirjeldamine; (3) selle kõige teaduslik raamistamine. Seejuures on samavõrd tähtsad poeetilised strateegiad, kuidas seda tehakse. Neist toome välja jällegi kolm: (1) Stevlandi kui minajutustaja sisekõne samatasandilisus inimestest minajutustajate omadega; (2) tema sisekõne olevikuajast tulenev lüürilisus; (3) Stevlandi taimeaja väljakandmine romaani narratiivses kompositsioonis. Me selgitame kõigepealt, kuidas sellises sisu ja vormi kooskõlas ilmneb Stevlandi usutavus. Seejärel täpsustame, millist uut teadmist Stevlandi võimalikkus annab.

Stevlandi kui mõtleja ja kõneleva bambuse usutavaks tegemise protsessi vast kõige otsekohesem asjaolu on see, et teda kirjeldatakse vaimuseisundeid omava olendina. Aga alguses on nende seisundite staatus ambivalentne ja kutsub esile pigem metafoorse tõlgenduse. Kuigi väljendused nagu „nii et bambusel oli ilmselt janu“ (57) pole igapäevaseski pruugis võõrad – „mu toataimed tahavad ka juua“ on tavaline asi, mida palaval suvepäeval öelda –, jäävad need pigem kujundlikuks: üldiselt siiski ei arvata, et toataimedel on juua saamise soov päris samamoodi, nagu omistatakse soove iseendale ja teistele inimestele.

Stevlandi vaimuseisundite ja mõttemaailma kirjeldused on romaanis vähemalt sama keerukad kui inimeste puhul: ta kõhkleb (228, 232), ta kujutleb, kuidas on olla inimene (245), ta tõdeb, kuidas ta teistest taimedest ette areneb (248), ta tunneb süüd ja kahetsust (252). Viimaks areneb tal välja ka „huumorijuur“, teisisõnu, „huumorisoon“ (lk 242–248). Ta ka arutleb filosoofiliselt, pidades reaalsuse tuumaks dualismi, mida „mõistavad isegi lihtsad taimed: valgus ja pimedus, kuiv ja märg, üleval ja all, positiivne ja negatiivne“ (106). Ta esitab selle idee inimestele, aga kurdab, et inimestelaadseid intelligentseid olendeid on raske treenida, sest intelligentsus annab neile ennustamatult laia reaktsioonivahemiku. Ta tahaks teada, kuidas inimesed mõtlevad, teada saada, milline taim millisel taevakeral neid treenis – „nende taimedega oleks lihtsam otse suhelda, juur juurega, seeme seemnega, õietolm õietolmuga“ (106).

Kõigist nendest keerukatest vaimuilmade ilmingutest saab ulme-kujutleja teada peamiselt Stevlandi sisekõne kaudu – teda esitatakse ühe minajutustajana teiste seas. Ulmenoovumi usutavuse seisukohalt on nüüd keskne küsimus, miks hakkab ulme-kujutleja lugemise edenedes käsitlema Stevlandi mõtteid ja soove otsesõnaliselt. Miks hakkab ta ühe taime sise-elu kirjeldusi tõlgendama samaväärsena inimese omaga? Teisisõnu, miks Stevlandiga seotud metafoorne pruuk literaliseerub? See saavutatakse romaanis tänu kahele teisele mainitud keskele asjaolule: (2) Stevlandi suhtlusvõime ja sotsiaalse koostöövõime kirjeldamine ja (3) selle kõige teaduslik raamistamine. Ilma

nendeta jääks Stevland fantastiliseks olendiks, kelle sisekõne kujundlik tõlgendamine poleks küllaldaselt välistatud.

Inimeste ja bambuse vahelist suhtlust on kirjeldatud järk-järgult mitmes etapis ja sügavusastmel. Üksteisega õpitakse suhtlema keskkonna manipuleerimise abil, millel on mõlema poole jaoks tajutavad tagajärjed. Kõigepealt panevad inimesed tähele, et bambus loob kromoplastidega manipuleerides oma tüvepinnale paeluvaid vikerkaarevärvilisi mustreid, mida nad tõlgendavad oskusega tõlgendada visuaalset spektrit ja kontrollida oma reaktsioone (lk 45). Inimesed hakkavad aimama, et bambus mitte lihtsalt ei taju ümbrust, vaid suudab seda eesmärgipäraselt muuta. Ühtlasi täheldavad nad, et bambus on nende vastu väga sõbralik – näiteks kasvatab ta nende majade lähistel toitvaid vilju (58). Samas ilmneb, et bambus on suuteline looma oma viljadesse ka sõltuvust tekitavaid alkaloidi, viies esimeste kahtlustusteni, et taim võib tahta inimesi ka enda huvides ära kasutada (64–66).

Stevlandi ja inimeste vaheline suhtlus edeneb keerukamatele tasanditele seepärast, et mõlemad pooled vajavad üksteist – ellujäämiseks tuleb koostööd teha. Stevland väljendab tarvidust inimestega täpsemalt kommunikatsiooniks, kuna ilma nendeta sureks ta välja (lk 87–88). Ta manab ühel ööl oma võra ja lehtedega esile hiiglasliku vikerkaarekujutise, et köita inimeste tähelepanu (lk 89–90). Inimesed tõlgendavad vikerkaarekujutist bambuse tahtliku suhtlussoovina. Nad pakuvad, et värvikirevus tähendab, et inimesed meeldivad talle. Loomakasvataja Higgins, kel on liikidevahelise suhtluse peale annet, mõtleb:

Kui tahaksin looma algusest peale treenida, siis kuidas ma alustaksin? Kas äkki vale küsimus? Kui ma oleksin loom, kes tahab treenimist, siis mida ma teeksin? Esiteks tahaksin ma reageerida võimalikult kiiresti, et treener teaks, et ma pole lootusetu, isegi kui ma ei saanud asjale päris õigesti pihta. See tähendaks, et ma peaksin bambusele samal päeval reageerima – kuidagi. (94)

Nii otsustab Higgins suhtluse alalhoidmiseks kiiresti reageerida millegagi, mille kohta nad teavad, et see bambusele meeldib: nad istutavad vikerkaareväljapaneku juurde ohakaid. Bambus järeldab, et inimesed on ohakate istutamisega tema sõnumile vastanud. Vahepeal on ta aga teada saanud, et inimeste asulale lähenevad nelikümmend ohtlikku hiiglasuurt kotkast. Ta otsustab inimesi kotkaste eest hoiatada: ta kasvatab õienupud, mis lõhnavad kotkaste järgi. Inimesed tunnevad lõhna ära ja järeldavad sellest, et neid ähvardab oht. Tänu sellele jõuavad inimesed kallaletungiks ette valmistada ja kotkaste rünnaku tõrjuda (97–104).

Inimesed taipavad, et neil on lihtsam oma eesmärgi täita, kui proovivad bambusega nii koostööd teha, et käsitlevad teda mõtlemisvõimelise, tähenduslikke märke esitava ja eesmärgi seadva olendina hoolimata sellest, et nad

ei tea täpselt, mismoodi see kõik taime puhul täpselt toimib. Inimeste tõlgendus, et ta mõtleb ja kõneleb tähenduslikult, leiab kinnitust omakorda seeläbi, et koostööl on vaadeldavad tagajärjed ja eesmärgid saavad täidetud. Tänu sellistele kirjeldustele hakkab ka tekstist lähtuv ulme-kujutleja üheskoos romaanikangelastega üha rohkem tõlgendama Stevlandi inimväärsset vaimu omava olendina.

Koostöö raames välja kujunevad suhtlusaktid arenevad otseselt keeleliks kommunikatsiooniks. Stevland ja inimesed suhtlevad omavahel väikeses kasvuhoone-laadses majakeses, kus Stevland kuvab oma sõnumid pigmentide abil tüvele. Inimesed vastavad, kirjutades kreemtindiga puidust paletile. Esmakordselt kirjeldatakse otsest suhtlust nii:

Tüvel hakkasid moodustuma sõnad. Tuhanded rakud tirisid nähtavale pisikesi pigmendipärleid – punaseid kromoplaste, kümneid igas rakus –, et moodustada klaasimeistrite keele kolmnurki ja jooni, mis võtsid kuju nagu läbi udu lähenevad objektid. Kui ma olin noor, hämmastas see vaatepilt meid kõiki.

Tüve igal sõlmel [tüvelüli üleminekukohal] olid pisikesed mustad täpid, mis olid inimsilmale peaaegu nägematud – Stevlandi tuhanded silmad olid minule suunatud. /.../

„Meie sinuga suhestume nüüd tulukoosluses,“ kirjutasin, viisakatele märkustele aega raiskamata. /.../. Tötsin tahvli kõrgemale, et Stevland seda näeks. Ta vastas kiiresti.

„Ma rõõmsalt teen-sinu tulukooslus. Ma mäletan, et ammu aega tagasi avastame tulukooslus keeruline.“ (136)

Niisiis ka ulme-kujutlejale esitatud esmakontaktis on liikidevaheline koostöö – tulukooslus – otseselt kõne all. Ja kuna seda tulukooslust on eelnevalt igatpidi kirjeldatud, ei teki selle otsekontakti usutavusega probleeme. Ulme-kujutlejale hakkab näima, et bambus räägibki „päriselt“ samas mõttes nagu inimesed omavahel „päriselt“ räägivad, mida iganes see „päriselt“ siis ka ei tähendaks. Ta ei käsitle väljendust „Stevlandi tuhanded silmad olid minule suunatud“ kujundlikult, vaid tõlgendab nägemise ja silmade mõisteid selliselt, et põhimõtteliselt võivad need rakenduda ka bambusele. Kuigi otsest ei kirjeldata, mis mõttes saab Stevland näha neid paletile kirjutatud märke, ei heiduta see ulme-kujutlejat. Romaan on teinud piisavalt naturalismitööd, et usutavuse saavutamiseks ei ole ulme-kujutlejal raske omalt poolt piisavalt panustada. Ta võib näiteks mõelda, et Stevland arendas välja valgustundlikud rakkudekobarad, mis on piisavalt peenetundelised, et eristada paletile kirjutatud märke. Igatahes, tal ei teki raskusi kujutlemaks, et need funktsioneerivad nagu silmad, ehkki nende ülesehitus ja toimemehhanism on ilmselt inimsilmadest erinev.

Stevlandi usutavusse panustab ka asjaolu, et romaanis ei suhtle omavahel mitte ainult inimesed ja Stevland, vaid ka bambus ja teised taimed. Seejuures leidub kohti, kus inimene on sündmustikust tükiks ajaks ülepea kadunud. Nõnda näidatakse, et tähenduslik suhtlus pole miski, mis võiks toimuda ainult seoses inimestega, vaid võib aset leida ka inimesest täiesti erinevate entiteetide vahel. Nii ei mõju rääkivad taimed sugugi imetabaselt, vaid loomulike olenditena teiste loomulike olendite seas:

Väljaspool linna hakkavad paljud taimed oma parimal võimalikul viisil päevast veekaotust taastama, seega on ideaalne aeg neile juurte kaudu sõnumite saatmiseks. Kaltsiumiioonid kannavad informatsiooni lainetena rakust rakku, iga laine oma ensüümide ja kemikaalidega ning iga rakkudevaheline rada loob tähenduse. Enamik taimi räägib sarnast keemilist keelt ja enamik suudab soovi korral toota teatud kasulikke keemilisi ühendeid, samamoodi nagu loomad, kes suudavad luua tööriistu või ehitada riffe. Küsimus on teadmistes ja keerukuses. (242)

Taimesuhtlust kujutatakse läbivalt keemiaterminoloogia abil. Sellega jõuamegi kolmanda usutavaks tegemise keskse asjaolu juurde – teaduslik raamistus. Ulmeromaanile kohaselt ei viidata „Semiosis“ kirjeldustes fantastilistele või müstilistele asjaoludele, vaid kasutatakse süsteemselt keemia ja bioloogia sõnavara:

Tulbid toodavad juba aminohappel fenüülalaniinil põhinevat fütohormooni. Mõne lisasammuga saavad nad toota heterotsükklilise tuuma, millest saab alkaloid. Ma näitan valemit. Kordan seda selgitust iga taime puhul kümneid kordi, kuna nad on aeglased õppijad. Molekulid libisevad minu juurtest nende juurtesse. See on väsitav. Ma viin linna kingitustekeskusest [ühed bambuse põhitüvest] osa lämmastikku nende mulda, et neid aidata. (243)

Nii kalibreeritakse ulme-kujutlejat keskenduma oma naturalistlik-teaduslikele taustateadmistele ja just selle pinnalt hindama Stevlandi laadse olen- di usutavust. See nügib ulme-kujutlejat tõlgendama Stevlandi teaduslikult. Ja kui ta seepeale veel puutub kokku sobivate tegelike bioloogiliste ideedega, siis see sünergia suurendabki Stevlandi teaduslikku usutavust. Üheks niisuguseks teaduslikuks ideeks on näiteks metsakoosluste risoomvõrgustikud, mille kaudu paljud eri liigid on omavahel ühenduses ning vahetavad nii ainet kui ka informatsiooni. Sellega kaasneb idee taimede neurobioloogiast: taimed tajuvad, mäletavad, integreerivad infot ja muudavad selle järgi oma käitumist. Selles kontekstis pole idee mõtlemisel põhinevast strateegilisest taimekäitumisest enam üldsegi fantastiline ja kujutlusvõime saab seda vormistada teadusliku vaidluse laiendina. Niiviisi teaduslikus raamistuses

järk-järgult Stevlandi tegelike teaduslike arusaamade raames usutavaks tehakse kehtestatakse romaanis selline naturalistlik maailm, kus taimsuhtluses pole midagi müstilist või üleloomulikku.

Niisiis muutub Stevland usutavaks kolme asjaolu koostoimes: ulmekujutleja hakkab Stevlandile omistatud vaimuseisundeid ja mõtlemisvõimet (1) otsesõnaliselt tõlgendama tänu sellele, et talle kirjeldatakse naturalistlikus raamistuses (3) koostööd inimeste ja teiste taimedega (2). Seeläbi hakkab Stevland näima loomuliku eesmärgi seadva olendina, kelle puhul on mõttekas tõlgendada osade tema tegude tagajärgi suhtluskavatsustena. Romaanis on palju aspekte, mis panevad Stevlandist mõtlema kui inimlikult loomulikult olendist: ta on võimas, aga mitte kõikvõimas; tal on laiendatud vaatepunkt, aga mitte kõikenägev vaatepunkt; tema kommunikatsioonisüsteem on piiratud ja ajakulukas; tema liitlassuhted põhinevad vastastikusel kasul; tema otsustusprotsess pole täienisti läbipaistev; teda saab põletada; tema „heated“ ja tema võimete realiseerimine nõuab ressursi, pingutust ja taastumist; jne. Kõik need aspektid kogu romaanis tervikuna vähendavad otsustavalt tema tõlgendamist „imetabase“ või fantastilisena ja kõigi nende ammendavaks kirjeldamiseks lähebki tarvis tervet romaani.

Stevland muutub usutavamaks ka tänu kindlatele poeetilistele võtetele ja narratiivsetele strateegiatele: (1) Stevlandi kui minajutustaja sisekõne samatasandilisus inimestest minajutustajate omadega; (2) tema sisekõne olevikuajast tulenev lüürilisus; (3) Stevlandi taimeaja väljakandmine romaani narratiivses kompositsioonis. Esimese vormivahendiga tuuakse ta teose inimtegelastega kompositsiooniliselt samale alusele ja see meelitab arvama, et Stevland mõtleb ja tunneb inimesega samaväärselt. Tema võõrusele-teisesusele on antud samasugune ligipääs nagu romaani inimtegelaste siseilmadele. Ka teise inimese sisemaailma kirjeldus võib olla mingis mõttes võõritav noovum – nagu bambuse puhul, pole ka teise inimese sisemaailmale õigupoolest otsest ligipääsu. Asi pole mitte bambusele sisekõne omistamises, vaid selles, et omistamine on ülepea enim, mida ükskõik millise mõtlevalks entiteediks peetava olendi puhul teha saab. Nii on teine inimene ja bambus ühtviisi võõrad ja tuttavad.

Kui esimene narratiivne strateegia viis inimese ja taime ühisele alusele, siis teine strateegia panustab Stevlandi usutavusse erinevuse kaudu, esitades tema sisekõnet lüürilisemana inimeste sisekõnest:

Kasvurakud jagunevad ja laienevad, täituvad mahlaga ja küpsevad – nõnda avaneb uus leht. Täna on neid sadu – noori lehti, päikese käes nii õrnu. Valguslõõsk toob glükoosi, mis loob tärklisi, tselluloosi, liipiide, valke – kõike, mida tahan. Nii palju kui vajan. Rõõmuga kasvatatan ma igat tüüpi lehti, oksti, varsi, kõrsi, võrseid ja juuri.

Vesi voolab läbi võõramaalaste parandatud torude nagu lehtede veenide, vabastades mind vihmast ja aastaegadest, et saaksin areneda

oma äranägemise järgi. Vesi toidab minu juurtel seeni, mis toodavad lämmastikku aminohapete jaoks. Vesi võimaldab lehtedes suurenenud aurustumist ja seega suuremat fotosünteesi, kasv soodustab kasvu ja toob rahuldust. (87)

Ainsana minajutustajatest räägib Stevland valdavalt olevikuajas. Ühelt poolt osutab see võimalusele, et tema ajataju on teistsugune kui inimestel. Kuid olevikuline jutustamisaeg võimaldab loomuldasa ka suuremat lüürilisust – tähelepanu keskendumist vahetutele tajudele, meelelistele kvaliteetidele ja toimeprotsessidele, mida siin on markeeritud botaanilise sõnavaraga. Nii tehakse usutavaks, et ehkki Stevlandil pole küll suud, silmi ega kõrvu, on tal siiski tajuaparaat, mille abil ta reageerib oma ümbrusele piisavalt keerukalt, et olla võrreldav inimeselaadse organismi reageerimisvõimega. Selliselt antakse mõista, et tema tajuaparaat sobib inimestega koostööks. Inimeste puhul pole vaja sellist kirjeldustööd teha – inimeste puhul üldiselt eeldatakse, et neil on suud, silmad ja kõrvad. Bambuse puhul sellist eeldust paraku aluseks võtta ei saa. Seepärast tuleb Stevlandi tajuaparaadi usutavaks tegemiseks näha maailmaehituslikku vaeva, mille Burke on suunanud bambuse sisemonoloogi suuremasse lüürilisusesse võrreldes inimestest minajutustajate omadega.

Kolmandaks vormiliseks strateegiaks, millega Stevland usutavaks tehakse, on tema taimeaja põhjalik ja hoolikas väljakandmine, mis tingib kogu romaani narratiivse kompositsiooni. Romaani tegevusaeg hõlmab 107 inim-aastat, mille kujutamiseks vaheldatakse seitsmes peatükis kaheksat eri põlvkondadest pärit ja eri aastakümnetel tegutsevat minajutustajat. Järk-järgult kirjeldatakse, kuidas Stevland seab sisse suhtluskanalid inimestega ja kuidas nende omavaheline koostöö muutub üha keerukamaks. Kuna aga Stevlandi eluiga on märksa pikem kui inimesel, siis lahutavad erinevaid jutustamisaegu mitut puhku suisa aastakümned. Poleks ka usutav, et inimese ja bambuse keeleline suhtlus ning sellest lähtuv edasine koostöö võiks sündida sõrmenipsust – see sünnib paljude põlvkondade ülese järjekindluse tulemusena. Nõnda figureerivad osad eelmistest minajutustajatest põgusalt järgmiste minajutustajate peatükkides kõrvaltegelastena, aga mitmed neist on järgmistes tegevusaegades juba sootuks surnud või surevad. Kuid Stevland figureerib neis kõigis. Nii viiakse ulme-kujutleja ühelt poolt aeglaselt ja aste-astmelt Stevlandiga kurssi ning võimaldatakse tal teiselt poolt fiktsionaalselt kogeda Stevlandi aeglast taimeaega. Inimaja ja taimeaja hoolikas ja süsteemne suhestamine läbi kogu romaani vähendab otsustavalt narratiivi fantastilisust. Ei öelda lihtsalt, et on olemas üks intelligentne taim, kes mõtleb ja suhtleb teiste taimedega. Selle asemel kasvatatakse ulme-kujutlejat koos romaani inimegelastega tasapisi osalema ühistes keelemängudes Stevlandiga. Seejuures on algusest peale tegu üsna sümmeetrilise suhtega – ulme-kujutlejale

näidatakse ühevõrra mõlema osapoole tugevusi ja nõrkusi ning nendel põhinevat pikkamööda kujunevat suhet.

„Semiosise“ sisu ja vormi koostoime kaudu treenitakse ulme-kujutlejat ajapikku omaks võtma, et Stevland pole mitte fantastiline olend, vaid loomuliku maailma osa. Vähemalt mitte fantastilisem kui teine inimene. Bambus mitte lihtsalt ei „mõtle“, „kujutle“ ega „kõnele“, vaid tõepoolest mõtleb, kujutleb ja kõneleb. Ülaltoodud tsitaatides ei tajuta taimsuhtluse kontekstis esinevaid sõnu nagu „loeb“, „sõnum“, „info“, „täendus“ metafoorsetena – vähemalt mitte rohkem kui neid tajutakse metafoorsena igapäevases kasutuses inimeste puhul. Stevlandi sisekõne lause „iga rakkudevaheline rada loob tähenduse“ on samavõrd mõttekas, kuivõrd lause „iga sõna lauses loob tähenduse“ on mõttekas. Stevlandiga maailma ei pea uskuma rohkem kui inimestega maailma – Stevlandi usutavuseks piisab sellest, kui ta on sama loomulik või kummaline kui teine inimene.

Mis siis täpsemalt võiks see uus teadmine olla, mida Stevlandi usutavaks tegemine annab? Esmajoones see, et mõtlemine ja kõnelemine on tegelikult sellised mõisted, mida võiks rakendada ka taimedele. „Semiosis“ panustab õigustamisse, et see pole naturalistliku maailmapildiga vastuolus. See näitab muu hulgas, et kõnelemiseks ja mõtlemiseks pole vaja sellist füsioloogiat või neuronite aktiivsust nagu imetajatel. Stevland õnnestub usutavaks teha ilma, et talle kujutatakse jalad-käed, suud-silmad. Niisiis seisneb uus teadmine selles, et ulme-kujutleja tegeliku maailma loomulikuks osaks saab tõepoolest olla üks kõnelev ja mõtlev taim. Sellega kaasneb teadmine, et taimedega on võimalik teha koostööd, kus mõlemad pooled on võrdsed toimijad. Niivõrd, kuivõrd need ideed on loomupäraselt võõritavad, pakub Stevlandi usutavaks tegemine *uut* teadmist. Kui „Semiosisist“ lugeva ulme-kujutleja peas tiirlevad loomupäraselt eeldused, et mõtlemine ja kõnelemine on midagi olemuslikult inimese juurde kuuluvat ja tähenduslik koostöö on inimeste liigisisene asi, avardab romaan kujutleja horisonte.

Lisaks annab Stevlandi usutavaks tegemine teadmist ka sellest, mis on mõtlemis- ja kõnelemisvõime puhul kesksed. Stevland tehti usutavaks ennekõike seeläbi, et kirjeldati naturalistlikus raamistikus tema koostöövõimet inimeste ja teiste taimedega. See annab mõista, et kõnelemine ja mõtlemine on midagi niisugust, mida võib õigusega omistada igasugustele entiteetidele niivõrd, kuivõrd neid õnnestub edukalt lülitada ühistesse sotsiaalsetesse praktikatesse, olgu nendeks entiteetideks imikud, tehisintellektid või bambused. „Semiosis“ näitab, et mõtlemis- ja kõnelemisvõime ei pea olema mingisugune transtsendentne, müstiline või olemuslikult inimlaadsetele olenditele kuuluv võime, millega sünnitakse või ei sünnita.

Neid teadmisi kehtestatakse lisaks sisulistele kirjeldustele ka poeetiliste võtete ja narratiivsete strateegiatega. Näiteks teadmisele, et ka taimedega on

võimalik astuda võrdsesse koostöösse, aitab kaasa tema jutustajapositsiooni kujutamine võrdsena inimeste omadega – see ergutab mõtlema, et ka taim on inimesega sarnaselt üks toimija teiste seas. Teadmist, et mõtlemiseks-kõnelemiseks pole vaja inimeselaadseid suid-silmi, kodustatakse sellega, kuidas Stevlandi sisekõnet esitatakse inimeste omadest lüürilisemana – inimese-sarnaste meeleeelundite puudumisest hoolimata saab ikkagi kujutleda naturalistlikult tema maailmataju. Ja kolmandaks, Stevlandi taimeaja pikk väljakandmine romaani narratiivses kompositsioonis viitab arusaamale, et taime lülitamine sotsiaalsetesse praktikatesse kõnelemis- ja mõtlemisvõimelise olendina võib võtta pikka aega ja selleks peavad inimesed ka iseendid üle mitme põlve ümber treenima – aga peale sedasorti sihikindluse ei pruugi muid takistusi olla.

„Semiosise“ üks kõitvaid külgi on see, et selles ulmeteoses ei tehta bambuse kõnelemist ja mõtlemist naturalistlikuks klassikalise reduktsionismi mõttes, mille järgi need nähtused peaksid olema kuidagi taandatavad näiteks inimaju neurokeemiale. Stevlandil pole sellist neurokeemiat nagu inimestel. Ta on tehtud naturalistlikult usutavaks moodsamate naturalismiversioonide mõttes (nt sotsiaalne või leevendatud naturalism), kus enam ei arvata, et nähtuse seletus peaks taanduma just ühele eriteadusele (nt füüsika). Neis pole lähtepunktiks enam küsimus, kuidas saab kõike ühele eriteadusele taandada, vaid küsimus, mis rolli laialt kasutatavad mõisted või ideed inimeste eludes mängivad (nt põhjuslikkus, kunstiteosed, mälu, aga ka tähendus, mõtlemine ja kõnelemine). Nende uute naturalismide eesmärk on välja pakkuda mõni evolutsiooniline või genealoogiline narratiiv, mis seletab vaatlusaluse mõiste või idee väljakujunemist – näiteks miks ja kuidas hakati omistama üksteisele mõtlemisvõimet. Naturalistidena rõhutatakse, et väljapakutavad narratiivid ei tohi tugineda pseudoteaduslikele metafüüsilistele struktuuridele või üleloomulikele nähtustele, vaid peaksid olema eriteadustega kooskõlas – aga mitte ainult loodusteadustega nagu klassikalises naturalismis, vaid ka sotsiaal- ja humanitaarteadustega. „Semiosis“ pakubki ilukirjandusliku, ent usutava naturalistliku narratiivi, kuidas ja miks võiks välja kujuneda olukord, mil rakendame kõnelemise ja mõtlemise mõisteid sõna otseses mõttes bambusele.

Võib olla skeptiline mitmesuguste arusaamade suhtes, mille pinnalt „Semiosise“ usutavust hinnatakse. Võimalik, et romaanis esitatud väited ei klapi mõne spetsialisti erialaste teadmistega. Samuti võib ka näiteks juhtuda, et mõnele tulihingelisele essentsialistile on Stevland niikuinii pöördumatult uskumatu fantastika, sest mõtlemine ja kõnelemine kuuluvad olemuslikult inimesele. Need asjaolud aga iseenesest ei tühista ulme-argumenti. Esiteks, mõnede ekslike väidete esinemine ei pruugi üldpildis kummutada Stevlandi usutavust. Ja teiseks, nagu eelmises osas mainisime, võime skeptiliste

tundmuste vaigistamiseks käsitleda ulme-argumenti suhtelisena: Stevland on usutav meiesuguste (JT ja HS) lugejate naturalistlike tausta-arusaamade raames ja kui ei muud, siis Stevlandi usutavus ütleb vähemalt midagi meie kohta, kelle peas need arusaamad ringlevad. Pealegi, kui võtta uue teadmisenäpsemalt seda, et mõisteid nagu rääkimine ja mõtlemine saaks põhimõtteliselt rakendada ka bambusele, siis muutub asjakohaseks see, kuidas neid mõisted igapäevaselt kasutatakse. Kuna on alust arvata, et meiegi oleme selles osas adekvaatsed keelekasutajad, siis ühtlasi on ka alust arvata, et meis tekkiv usutavustunne ütlebki midagi nende mõistete rakendamistingimuste kohta. Igatahes näib meile, et siin on tõestuskoorem nihkunud skeptiku õlgadele.

Artikli esimese osa lõpus selgitasime, kuidas ulme-argumenti teadmist toetev mehhanism on erilaadne ja seega on ka saadav teadmine siiski teistsugune teistest sarnastest tulemustest. Taimmõtle misest ja -suhtlusest räägitakse ka akadeemilistes distsipliinides (nt Marder 2024; Paco and Lawrence 2025), näiteks taimefilosoof professor Marder iseloomustab taimmõtle mist „mittekognitiivse“, „mitteideatsioonilise“ ja „mittepildilise“ mõtle mise viisina. Taoliste ulmeromaanist akadeemilisemate arenduste puhul kerkib aga loomupäraselt küsimus, et mis mõttes on see ikkagi „mõtle mine“ selle sõna tavapärasel kasutuses. Kuna seda mõistet ei kodustata nii nagu ulmes, siis kerkib kahtlus, et mõtle mise tähendus lahkneb liialt tavapärasest ja tegelikult arutletakse ikkagi millegi muu kui mõtle mise üle. See kahtlus näitabki ulme-argumenti dialektika tähtsust: ulme-kujutluses tehakse taimmõtle mine usutavaks justnimelt sõna otseses mõttes, sest seal püütakse usutavust saavutada sellega, et noovum klapitatakse kokku mitmesuguste olemasolevate naturalistlike tausta-arusaamadega. Teadusuurimuse eesmärgiks aga pole selline kokkuklapp, seal näidatakse kindlate väidete kehtivust kindla uurimisparadigma raames. Seal ei tehta naturalismi-tööd nii nagu ulmes, kus noovum kodustatakse ja seeläbi metafoor literaliseerub. Selles seisnebki ulme-argumenti kaudu saadava teadmise erilisus: niivõrd, kuivõrd Stevland on hoolimata võõritavusest usutav, hakkab ulme-kujutleja nägema *loomulikuna*, kuidas põhimõtteliselt võiksid taimedki rääkida ja mõelda.

Niisiis, noovum on võõritav ulme-kujutleja igapäevase maailma suhtes ja kui see õnnestub usutavaks teha, siis paratamatult on ka mingi uus teadmine esile kerkinud. Ulmeromaan panustab usutavaks tegemisse oma rikkalikkus tervikus, mida ei saa täielikult taandada kindlapiiriliseks argumentiks ja see ongi asja iva. „Semiosisest“ saab abstraherida mitmeid, erineva rõhuasetusega ulme-argumente. Me keskendusime bambuse käsitlemisele mõtle mis- või kõnelemisvõimelise olendina, mis tõukus vajadusest teha taimega koostööd. See keskne seos mõtle mise, kõnelemise ja koostöö vahel annab aluse ka teistsuguse rõhuasetusega ulme-argumentidele. „Semiosis“

alguses mainitakse, et Maalt lahkuti seetõttu, et see muutus inimtegevuse tõttu elamiskõlbmatuks. Sellega antakse mõista, et romaanis kujutatu näol on tegu praeguste maailmasündmuste usutavusele pretendeeriva ekstrapolatsiooniga. Uus teadmine võiks olla siis näiteks see, et ökoloogilise kriisi leevendamiseks tuleb taimedega astuda võrdsesse „tulukooslusse“. See on „uus“ teadmine näiteks niivõrd, kuivõrd päriselt ei usuta, et seda oleks vaja teha – või et tegelikult saab koostööd teha ainult omaliiksetega.

Tänusõnad

Käsitirja valmimist toetas Eesti Teadusagentuuri personaalse uurimistoetuse grant PRG3235 („1990–2020ndate eksperimentaalkultuurid: narratiivid, mudelid ja episteemilised objektid“).

Kirjandus

- Burke, S. (2018). *Semiosis*, Harper Collins Publishers.
- Freedman, C. (2000). *Critical Theory and Science Fiction*, Wesleyan University Press, Middletown.
- Marder, M. (2024). *Taimmõtlemine. Vegetaalse elu filosoofia*, Tallinna Ülikool.
- Paco, C. and Lawrence, N. (2025). *Planta Sapiens. Taimede olemuse jälil*, Tallinna Ülikool.
- Sova, H. (2025). Järelsõna. L. Wittgenstein, *Sinine ja pruun raamat*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 246–269.
- Suvin, D. (1979). *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*, Yale University Press, New Haven.
- Tomberg, J. (2023). *Kuidas täita soovi. Realism, teadusulme ja utoopiline kujutlusvõime*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.

The Science-Fiction Argument and New Knowledge

Could a bamboo plant really think and speak? Could we, and should we, cooperate with plants on equal terms? Sue Burke's science fiction novel „Semiosis“ (2018) makes this seem plausible. The science-fictional imagination that emerges from the novel gives rise to the insight that plant thinking and communication need not be any-

hing mystical. This insight is brought to the fore by the mechanism of the science fiction argument. A science fiction argument is a way of acquiring new knowledge that is characteristic to science fiction. In the first part, we explain how the science fiction argument works; in the second, we examine how new knowledge emerges in „Semiosis“.

Keywords: science fiction, novum, epistemology, plausibility, plant thinking, bamboo
